

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI
SZEMLE
TÁRSADALOM*TUDOMÁNY*MŰVÉSZET

XLII. évfolyam – 2007/2

TARTALOM

történelem

- PÉNZES SZABOLCS: Alvinczi Eduárd tévhite, avagy a Gutkeled nemzetség
eredete a családi hagyományokban 135
- C. TÓTH NORBERT: Szabolcs megye ismeretlen ispánjai Mátyás király
uralkodása idején 154
- BARKÓCZY LÁSZLÓ-FÜLÖP LÁSZLÓ: Nyelvtörténeti és genealógiai adatok
egy missilis kapcsán 164

múltidéző

- TERDIK SZILVESZTER: Csegöld középkori temploma és a csegöldi táblaképek 177
- FÖLDVÁRI SÁNDOR: A bécsi Sancta Barbara liturgikus könyvjegyzékeinek
magyar művelődéstörténeti vonatkozásai 193

természettudomány

- LENTI ISTVÁN: A batorligeti Fényi-erdő nagygombái 203

interjú

- MARIK SÁNDOR: Ma már „lefényképezhetjük” a gondolatokat.
Interjú Bánki M. Csaba pszichiáter főorvossal 213

valóság

- IFJ. ALMÁSY SÁNDOR: Munkaerő Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
egyéni gazdaságaiban 231
- SIPOS LÁSZLÓ: Europa Nostra-díjas templomaink 235

szemle

- A Megyei Önkormányzat négy évéről (2002–2006) *(n. p.)* 241
- A látszat és ami mögötte rejlik *(Máriás József)* 242
- Megyei értégyarapítóink emlékalbuma *(Sallai József)* 244
- „Tariménes” elindult *(Galambos Sándor)* 246
- Könyv az „utolsó garabonciásról” *(Fekete Antal)* 249
- Az egri káptalan Szent János könyve *(n. p.)* 251

krónika

- Bibliográfia 2006. július 1–december 31. 253
- Eseménynaptár 2006. július 1–december 31. *(László Gézáné)* 257

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA
NYÍREGYHÁZA MEGYEI JOGÚ VÁROS TÁMOGATÁSÁVAL

SZERKESZTŐSÉG:

NÉMETH PÉTER
főszerkesztőMARIK SÁNDOR
főszerkesztő-
helyettesFÁBIÁN GERGELY
társadalomKARÁDI ZSOLT
művészetNAGY FERENC
tudományERDÉLYI TAMÁS
tervező
szerkesztő

E SZÁMUNK SZERZŐI:

ALMÁSY SÁNDOR ifj. PhD-hallgató, Uzsgorod (Ungvár)

BARKÓCZY LÁSZLÓ főiskolai adjunktus, Kaposvár

FEKETE ANTAL újságíró, Nyíregyháza

FÖLDVÁRI SÁNDOR egyetemi adjunktus, Debrecen-Pécel

FÜLÖP LÁSZLÓ főiskolai tanár, Kaposvár

GALAMBOS SÁNDOR levéltáros, Nyíregyháza

LÁSZLÓ GÉZÁNÉ könyvtáros, Nyíregyháza

LENTI ISTVÁN főiskolai tanár, Nyíregyháza

MÁRIÁS JÓZSEF újságíró, Nyíregyháza-Szatmárnémeti

MARIK SÁNDOR újságíró, Nyíregyháza

NÉMETH PÉTER c. múzeumigazgató, Nyíregyháza

PÉNZES SZABOLCS PhD-hallgató, Budapest-Kisvárd

SALLAI JÓZSEF főiskolai tanár, Nyíregyháza

SIPOS LÁSZLÓ főügyész-helyettes, Nyíregyháza

TERDIK SZILVESZTER PhD-hallgató, Budapest

C. TÓTH NORBERT tudományos munkatárs, Magyar

Országos Levéltár, Bp.

A címlapon Csegöld középkori temploma

A SZEMLE KORÁBBI SZÁMAI 2003-TÓL AZ INTERNETEN:
<http://szemle.szszbmo.hu>

Földvári Sándor

A bécsi Sancta Barbara liturgikus könyvjegyzékeinek
magyar művelődéstörténeti vonatkozásai¹

A kárpátaljai ruszin népesség etnikai határa többé-kevésbé egybeesik a munkácsi, majd a belőle kivált görög katolikus egyházmegyék határával. Ami az etnikumot illeti, annak története szerves része volt a Magyar Királyság történetének, a kárpátaljai parasztok az Alföldre jártak idénymunkára, földesuraik a magyar korona hűbéresei voltak, a mai ukrán területektől (sőt még a Habsburg Birodalomhoz csatolt Galiciától is) elhatárolva éltek, ugyanakkor mindannyian értettek magyarul, értelmiségük pedig kétnyelvű volt. Ennél fogva nincs értelme vitába bocsátkozni az etnikumnak önállóságot tulajdonító vagy azt ukrán dialektusként kezelő nézetek háborújában, mivel történeti tény, hogy az általunk vizsgált 18–19. században a „ruszin” – mint *terminus historicus* – feltétlenül jogosult fogalom, a „kárpátukrán” pedig erre a korszakra mindenképpen jogosulatlan, legalábbis *terminus anachronisticus*. Ami pedig a napjainkban zajló vitát illeti, azt a ruszin ajkú népesség kulturális önrendelkezésének jogát érvényesítve kell és lehet eldönteni: maguk a ruszinok határozzák meg saját hovatartozásukat.

Az egyházi unió előtt a ruszinság semmiféle értelmiséggel nem rendelkezett századokon át; az ortodox batykok mind jobbágyok voltak; szokványos eset volt, hogy a papot az oltár mellől, szent mise bemutatása közben hurcoltatta el a földesura kötelező robotra. Ilyen körülmények között szó sem lehetett művelődésről, a papok nagy része félig vagy teljesen analfabéta is volt, a hívek hitbéli tanítása botránnyosan elmaradt, egyes feljegyzések szerint a barbárságban tartott parasztok Szent Pétert és Szent Pált is Istennek tartották. (BONKÁLÓ 1935. 16–38. BONKÁLÓ [1940.] Gondozott kiadásban: BONKÁLÓ [1996.]² Sajtó alá rend. jegyz. és utószó: SALGA Attila.)

Az 1646-ban kimondott ungvári unió elvben gyökeresen változtatott a helyzeten, hiszen a katolikus egyházzal egyesült, ám liturgiájukat és a papok nősülési jogát megőrző bizánci szertartású katolikus papnövendékek ezentúl tanulhattak a római katolikus szemináriumokban, így nagy léptékű kulturális emelkedés vette kezdetét.

1. A szerző köszönetét fejezi ki a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Posztdoktori Ösztöndíj Kuratóriumának, amiért 1998–2001. nagymonográfia írására három éves kutatói támogatást biztosított; a jelen dolgozat a készülő szintézis koncepciójából ad izelítőt. — Köszönet illeti továbbá a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Dunatáji Népek Kutatása (1996.), valamint Osztrák–Magyar Közös Múlt (1997.) Szakalapítványát, mikrofilológiai részletkutatások támogatásáért. A *Constantin Jireček Alapítvány* támogatásával folytatott rövid, tíznapos bécsi tanulmányutunkért ezúton mondunk köszönetet az *Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut*-nak.

Ennek árnyoldalai is voltak. A munkácsi egyházmegye felállításáig az egyesüléstől a püspökség 1771-es kanonizációjáig majdnem másfél évszázad telt el – az egeri püspök saját rituális helynökének tekintette a munkácsi püspököt, így a görög szertartású papság jogait sok sérelem érte (például a stólapénzek a latin plébánost illették). A munkácsi püspök ekkor ténylegesen apostoli vikárius volt, így érthető, hogy kánonjogilag sem volt megalapozott az egeri alárendeltség, viszont a püspökséget a Szentszék nem tekintette kanonizáltnak. Az egyházi viták hátterében éppen a kulturális különbségek húzódtak meg: a ruszin papság alacsony képzettsége miatt a híveket az alapvető hitigazságokra sem volt képes megtanítani, hiszen sok esetben maga sem tudta az alapvető imádságokat rendesen, ezért *Barkóczy Ferenc* egeri püspök nagyon keményen megróttá *Olsavszky Mihály* munkácsi apostoli vikáriust. Az Eger–Munkács viszonyt kiélező görög katolikus szerzők azonban elfelejtik, vagy nem akarják észrevenni, hogy *Barkóczy* saját római katolikus papjait is keményen megróttá minden tudatlanságért vagy fegyelmezetlenségért, jóllehet ők összességükben magasabb színvonalat képviseltek, mint a görög katolikusok, az utóbbiak évszázados hátrányos helyzete miatt. Az atyai dorgálást pedig szerető hálával illik fogadni. Atyai gondoskodás volt az is, hogy a királynő támogatását megszerezve, biztosította *Barkóczy* néhány görög rítusú alumnus képzését Egerben, és ezzel Eger fontos tényezővé vált a kárpátaljai szellemi emelkedésében.

Milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy a görög katolikus egyház értelmisége megismerje a korabeli európai gondolkodást, és reflektáljon arra? Kárpátalján a kultúra fordulatát az a körülmény eredményezte, hogy a papképzés – *Olsavszky* és *Bacsinszky* minden igyekezte ellenére – nem volt kielégítően megoldható Munkácson, illetve Ungváron. A kárpátaljai görög katolikus papnövéndékek számára először Nagyszombat, majd a 18. század második felétől Eger, Nagyvárad, Lemberg (Lvov), illetve Bécs jelenti a magasabb teológiai képzés lehetőségét. Itt nincs terünk arra, hogy áttekintsük a papképzés egészét, csupán azokról a helyekről szólunk, ahol a kárpátaljai papnövéndékek megismerhették a reformkatolicizmus, illetve a felvilágosodás eszméit, így tehát a nyugati kultúra közvetítőiként működtek. (Az itt kevésbé tárgyalt lembergii szemináriumról: PELESZ 1881. Bd. II. 637-641., valamennyi kérdésről: HODINKA 1909. 759-772. „A papnevelés és a lelkeskedő papság szellemi állapotának története.” – A románokat is beleértve rövid, de korrekten irodalmazott összefoglalás: MIHÁLYFI 1896. I. 239-240.)

Nagyszombatban már a 17. század végétől megindult a görög katolikus papnövéndékek képzése, *Kollonich Lipót* hercegprímásnak köszönhetően, a Jány–Lipót alapítvány segítségével (MAURER 1887. 265-266, 369-380. HODINKA 1941. 2. 21. A Jány–Lipót alapítványról: FINÁCZY 1902. II. 136). Ott jelent meg az első ruszin nyomtatvány, *De Camelis* apostoli vikárius *Katekizmusa*. A 18. század folyamán további két sajtótermék látott napvilágot, amíg *Olsavszky* püspök alatt a nagyszombati betűk Kolozsvárra nem kerültek (GYENIS 1942; KIRÁLY 1981; КИРАЙ 1983; SZTRIPSKY, 1911). Napjainkban fedezte fel BOR Kálmán a negyedik nyomtatványt (BOR 1995). Ez utóbbi nem a ruszinok számára készült ugyan, ám a szöveget fordító és gondozó ruszin papnövéndék, illetve a nagyszombati jezsuiták együttműködése révén a ruszin kultúra nyugat-európai kapcsolatait demonstrálja, ezen belül is a római katolikus teológiákon történő unitus papképzés jelentőségét igazolja. Éppen a Nagyszombatban végzett papok közül kerültek ki a 18. századi munkácsi püspökök nagyjai: *Olsavszky Mihály Manuel*, *Bradács János*, *Bacsinszky András*. A jelen dolgozatnak nem feladata válaszolni arra a kérdésre, vajon a szakirodalomban

miert nem született meg *A nagyszombati befolyás és az ellene vívott harc* című tanulmány –, hogy ZSATKOVICSnak az Eger szerepét tárgyaló, a maga idejében a Magyar Történelmi Társulat pályadíját is elnyert, nézetünk szerint mégis elfogult munkájának címét parafrazeáljuk. Mivel a munkácsi klérusnak csak Egerrel volt jogi és gazdasági vitája, a nagyszombati teológiát nem érte annyi kritika, mint az egrit (ZSATKOVICS 1884.).

Nagyvárad szerepe a ruszin görög katolikus papképzésben kevésbé kutatott, jóllehet *Vulkán Sámuel* ottani görög katolikus püspök majdnem annyi Nagyváradon végzett papnövéndéket szentelt fel a munkácsi egyházmegye nevére, mint maga *Bacsinszky András* munkácsi püspök (BENDÁSZ: *Mspt.*). Nagyváradon végeztek gimnáziumi tanulmányait a ruszin filológia kardinális alakja, *Lutskay Mihály*, Nagyváradon volt parókus az a *Pócsy Elek* is (ruszin iratokban *Olekszij Pocsij*), aki *Bacsinszky* utódként legalább annyi figyelmet érdemel a ruszin nemzeti kultúra megteremtése szempontjából, mint *Bacsinszky András*. Sőt, amíg a 18. században az alapvető ismeretekkel rendelkező – így a bizánci rítus végzését és az egyházi szláv nyelvet elsajátított – képzett papi réteg megteremtése a feladat, addig a 19. század első felében már a filológiát, történetírást és filozófiát tudományos (és nem apologetikai) igénnyel művelő, egymással és a világgal kapcsolatot tartó alkotók rétege kristályosodik ki ebből a papságból. (Nagyvárad kultúrtörténetéről lásd a legutóbbi terjedelmes dokumentumgyűjteményt: BALINT [szerk.] 1992.)

1754-től kezdve Mária Terézia királynő évi 1200 forintnyi segélyt utal Egerbe, hat görög katolikus papnövéndék neveltetésére. A királynő döntésére *Barkóczy Ferenc* egeri püspök kérése nyomán került sor, aki, mint jó pástor, gondoskodni kívánt a görög katolikus lelkészképzésről (FINÁCZY 1899. I. 168-169.). Ebben a lépésben az egeri hegemonia megszilárdítását látták a görög katolikusok, mert a munkácsi apostoli vikárius, *Olsavszky Mihály* is meg akarta szerezni ugyanezt a támogatást. Eger és Munkács között az ungvári uniótól – amikor 1646. április 24-én Ungvárott 63 orthodox pap letette a katolikus hitvallást *Jakusich György* egeri püspök kezébe – vita folyt: az egeri püspökök felfogása szerint a görög katolikusokat címzetes püspökként kormányzó személy az ő rituális helyettesük, tehát az egeri püspök alárendeltje. A munkácsi felfogás szerint viszont a görög katolikus címzetes püspök apostoli vikáriusként csakis a római pápának van alárendelve. Az egyházi juriszdikció kérdése csak 1771-ben oldódik meg, amikor XIV. Kelemen pápa felállítja az önálló munkácsi görög katolikus egyházmegyéjét.

A téma szakirodalmában a fenti juriszdikciós szempontok mellett elhalványult az a fontos tény, hogy a 18. század folyamán Eger az Európára néző ablakot jelentette a Felvidék keleti része, és főként Kárpátalja számára. A kultúrcentrum-szerep elsősorban Eger barokk-kori rohamos fejlődéséhez kapcsolódik. Ez a virágzás *Barkóczy Ferenc* püspöksége alatt éri el tetőpontját, amikor az egeri püspöki udvar országosan is ható irodalmi központtá válik. Gondoljunk *Haller László* Télémaque-fordításának kiadására, vagy *Orczy Lőrinc* pártfogolására. A barokk irodalmi életet felvirágoztató *Barkóczy* 1754-ben – tehát amikor a görög katolikusok oktatása megkezdődött – a bécsi egyetem mintájára szervezi át a teológiai képzést. Utóda, *Eszterházy Károly* létrehozta monumentális könyvtárát, amely nemcsak a teológiában, hanem a csillagászatban és az orvostudományban is reprezentálja korának európai tudományát. A munkácsi görög katolikusokat így európai szintű egyetemi könyvtár, Róma és Bécs barokk műveltsége fogadja – amelyekről Munkácsott a 18. században még nem beszélhetünk (BITSKEY 1997).

Ami a speciálisan görög katolikus tárgyakat, azaz a liturgiát és az egyházi szláv nyelvet illeti, be kell vallanunk, hogy másfél évtizedig nincs adat. Az első tanár *Habina Lukács*, aki *Eszterházy* püspöktől 1769-ben kapja kinevezését. (BOZSIK 1910. 81-138). Személyéről itt annyit, hogy Nagyszombatban végezte tanulmányait, majd a zempléni főesperességig emelkedett, miközben egyre élesedő ellentétbe került a munkácsi egyházi vezetéssel – párhuzamosan egyre közelebb kerülve az egri püspöki udvarhoz (FÖLDVÁRI 1997). Egyedül KANDRA Kabos figyelt fel arra, hogy *Habina* halála után *Ötvös Ferenc* studiorum praefectus neveztetett ki „a görög ritus professzorának” 1775. május 9-én (KANDRA *Jegyzetei...*kézirat.).

Mínthogy a Magyar Könyvszemlében megjelent korábbi tanulmányunkban már foglalkoztunk ezzel a hagyatékkal, itt csupán emlékeztetőül idézzük fel a jelen tanulmány szempontjából fontos tényeket. (FÖLDVÁRI 1996). *Habina* Lukács teljes hagyatéki leltára közli könyveinek jegyzékét, összesen nyolcvan tételt (EFL Archivum Vetus, fasc. 191. num. 1189.). Ez valamivel több, mint egyharmada annak az *Androvics Miklós* kanonokénak, akinek a könyvtárát BITSEY István elemezte (BITSKEY 1974). A kiemelkedően művelt pap, *Androvics* könyvtára kettőszázhuszonhárom művet tartalmazott. *Habina* bizonyíthatóan meghaladja korabeli kárpátaljai ruszin papságának átlagos kulturális színvonalát, amennyiben a nyolcvan mű között szépirodalom, *Homeros* munkái, görög nyelvtanok, filológiai munkák szerepelnek. A többség persze teológiai. A könyveknek csak rövidített címét megadó, illetve több esetben csak tartalmára utaló jegyzék nem teszi lehetővé minden tétel kétséget kizáró azonosítását, különöse a cirill könyvek esetében nem. Ennek ellenére biztonsággal kiemelhető a leltár következő tizenhat tétele: *Cathechismus Ruthenicus scriptus*; *Missale Rhutenicum*; *Item, alter Rhutenicus Epistolaris*; *Rituale Graecorum*; *Missale Romanum Slavonico Idionmate*; *Lexicon Germanico-Rhutenicum*; *Acta Apostolorum Rhutenice*; *Cathechismus Rhutenicus*; *Liber Psalmorum Rhutenicus*; *Grammatica Slavonico-Germanica*; *Elementa puerilis institutionis Russice*; *Grammatica Rhutenica*; *Breviarium Russicum*; *Liber Iliricus [sic!]*; *Dictionarium Iliricum [sic!]*; *Grammatica Rhutenica*.

Elkülönítendő a két „illír”, azaz délszláv könyv, és a „*Missale Romanum Slavonico Idionmate*”, amely az 1741-ben Rómában kiadott horvát glagolita *Missaléra* utal, amelyből 1781-től kezdve, tehát *Habina* halála után folyamatosan jeleznek a könyvtári összeírások két példányt. Ezt már korábban ismertettük, csak akkor még nem tudtuk, hogy *Habina*é lehetett az egyik (FÖLDVÁRI — OJTOZI 1992. xii-xiii.).

A cirill szerkönyvek latin leírásainak kutatása során szerzett tapasztalatunk azt mutatja, hogy a *Breviarium Rhutenicum* valójában *Часослов*. Mivel a könyvek méretét is megadja a leltár, a szóba jöhető kiadások száma tovább szűkíthető, bár teljesen egyértelművé nem tehető. A jegyzék tehát ebben a formájában is reprezentálja a ruszin görög katolikusok egri tanárának saját szerkönyveit. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a korabeli Egerben a fellelhető cirill szerkönyvek száma ennél bizonyosan nagyobb volt – ami abból következik, hogy az általunk vizsgált korabeli könyvtári katalógusok már *Habina* halála előtről is jeleznek cirill könyveket – akkor bátran kijelenthetjük: *nem volt kevesebb bizánci rítusú szerkönyv Egerben, mint a korabeli bécsi Szent Barbara templomban*. Folyamatban van a Szt. Barbara templom könyvjegyzékeinek feldolgozása, amelyet az Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltárban (Österreichisches Landesarchivban), korábbi bécsi kutatásaink során találtunk meg. Közreadására készülő egri tárgyú monográfiánkban, részletesebb elemzésére pedig szalvizitikai folyóiratban kerül sor. Az alábbiakban az összeha-

sonlításához szükséges mértékben közlünk belőle adatokat, amelyek az egri forrásokkal közel egyidejűnek tekinthetők. Meg kell említenünk, hogy a Szt. Barbara templom történetét monografikusan feldolgozó PLÖCHL sem foglalkozott ezekkel az anyagokkal, mivel nem volt róluk tudomása. (PLÖCHL 1975).

Az Egerben végzett papok legtöbbje magasabb egyházi tisztségekbe emelkedett, így például: *Pásztélyi János* nagyprépost, *Boksay János*, *Ivaskó Demeter*, *Gáll Mátyás* és *Omcsay Mihály* kanonokok, továbbá *Köszeghy György* gimnáziumi tanár és mások. (A neveket adja ZSÁTKOVICS 1910. Elismeri az egri tanulmányok pozitív kulturális hatását, ezzel önmagának is némiképp ellentmondva.) Megállapítható, hogy Eger szerepe Nagyszombatéval vetekszik; a munkácsi görög katolikus klérus magasabb műveltségű, egyházát a nagyobb hozzáértést kívánó állásokban is szolgáltni tudó, a római katolikus klérussal egy szinten álló rétegének képzésében bár ellentmondásos, de vitán felül eredményes szerepet töltött be. (FÖLDVÁRI 1994; FÖLDVÁRI 1997; ФЭЛЬДВАРИ 1995. – Az előzményekből: FÖLDVÁRI, 1992; FÖLDVÁRI 1992a.; FÖLDVÁRI 1993, különösen 300-301. „Az Egri Főegyházmezei Könyvtár ruszin possessori bejegyzései”; FÖLDVÁRI 1993a.) A korábbi kép egyoldalúságához hozzájárult, hogy az Egri Főegyházmezei Levéltár anyagai vagy nem voltak hozzáférhetőek a kutatás számára (ez jellemző HODINKA Antal munkájára), vagy a belőlük készült feldolgozások torzóban maradtak, így KÁDÁR László egri érsek vagy a már említett KANDRA Kabos *Eszterházy*-monográfiája (KÁDÁR érsek hagyatékából első ízben közöl: ANTALÓCZI [szerk.] 1993. 93. skk. Meg kell említenünk BOSAK 1979 licenciadolgozatát, amely kizárólag a *Protocollum Consistorii* alapján dolgozik. Vizsgálataink szerint KANDRA Kabos sem lépett túl a protocollumokban meglévő adatokon).

Az eddig ismeretlen egri levéltári adatok sorát bővíti az a levél is, amelynek tanúsága szerint *Bozsicskovics Bazil*, az 1777-től önálló körösi (krizsevci) püspökségben élő szerb görög katolikusok főpásztora 1784-ben Egerbe küld papnövendékeket. *Ha a körösi unitus püspök megfelelőnek találja Egert szerb görög katolikusainak iskoláztatására, akkor a kép nem olyan egyértelműen negatív, ahogyan a görög katolikus egyháztörténeti szakirodalomban fentebb tárgyalt szerzők festették*. Így Egernek a szerb görög katolikusokkal fenntartott kapcsolataira vonatkozó adatok is figyelmet érdemlő névumként értékelendők (FÖLDVÁRI 1998).

„Keletre nyílik Bécs kapuja”

VAJDA György Mihály képes monográfiája címének frappáns megállapításával a ruszin kultúra fejlődését is jellemezhetjük (VAJDA 1994). A valamennyi ausztrioszláv néppel foglalkozó szintézis éppen a kárpátaljai ruszin kultúrának szentel kevesebb figyelmet. Az eddig említett papi szemináriumok – bár közvetítették a nyugat-európai kultúrát, az egri csillagvizsgáló, vagy a *Markhot Ferenc* működésének köszönhető első hazai orvosi iskola révén a természettudományokat is – hatásuk elsősorban a színvonalas teológusi műveltség átadásának keretei között mozog. *Bécs a legfontosabb inspiráló erő*.

Bécsben 1774-től működik a Szent Barbara görög katolikus templom mellett a *Barbareum*, a Habsburg-birodalom görög katolikus alumnusainak otthona. (PLÖCHL 1975. Bd. I-II. A korábbi irodalomból kiemeljük: ПОЛЯНСКИЙ 1881. PELESZ 1881. Bd. II. 634-637, 641-643). Az intézményben óriási szellemi pezsgés indul meg, a kárpátaljai ruszinok más szláv népek fiaival, Bécs kultúrájával, európai eszmeikkel érintkeznek. Bécsben tanul 1812-1816. között az a *Lutskay Mihály*,

akinek életműve, a ruszin irodalmi nyelv kimunkálása felé mutató prédikációk gyűjteménye, a nemzeti öntudat szolgálatába állított történetírása, nyelvölcsölete korának szintjén álló filológiai teljesítmény. A *Lutskay*-filológia tárgyalt korszakunk legkiműveltebb részének tekinthető a kárpátisztikában, így itt mellőzzük az életmű megoly vázlatos bemutatását is (A *Lutskay*-irodalom eddigi legbővebb, noha nem teljes bibliográfiája: АИЗАНЕЦ 1989, 35–39).

Kérdés: milyen lehetőségei voltak a Bécsben tanuló ruszin papnövendékeknek, hogy megismerjék saját liturgiájukat? Ha a bécsi lehetőségek nem nagyobbak, mint mondjuk Egerben vagy akár Nagyszombatban, akkor át kell értékelnünk az utóbbi teológiák szerepét, és pedig az eddiginél is pozitívabb irányban. Tény, hogy Bécs a ruszin filológia megszületését, a legmagasabban képzett ruszin intelligencia kiforrását segítette elő – és éppen a Bécsben tanult személyiségek tettek a legtöbbet azért, hogy népük vallását és főként kultúráját, nyelvét műveljék (FÖLDVÁRI 1998a). Ha ez így van, akkor durva szimplifikáció azt állítani, hogy akik a római katolikus teológiákra mentek, azok valamiféle renegáttá váltak. Sőt, épp az ellenkezője történt. Előre bocsátva eredményeinket: Bécs sem volt sokkal jobban ellátva a keleti rítusú szerkönyvekkel, mint például Eger, vagy másként szólva: Egernek sem volt szegényesebb a szerkönyvállománya, mint magának a *Barbareum* kápolnájának! Mindkét helyről a ruszin klérus vezető rétege került ki, amint az említett Pásztélyi János Egerből vagy *Lutskay* Mihály Bécsből, és mások, akik mindannyian a bizánci rítusú ruszin vallási és nyelvi identitás őrzői és ápolói voltak.

Mint ismeretes, *Mária Terézia* éppen a birodalom bizánci rítusú papnövendékei számára hozta létre a *Barbareumot*, ezért joggal várhatnánk, hogy ott garommal álltak a cirill szerkönyvek, a bizánci liturgia tanulására. Nem így történt. Bár nem oda kerültek például a HODINKA által említett orosz kereskedőktől elkobzott könyvek, vagy a kereskedők számára hozott tilalom után a csempészés következtében nyilván további elkobzott könyvanyag sem, legalábbis nem egészükben – ennek ellenére az alapvető liturgikus készlettel, a legszükségesebb szerkönyvekkel a *Barbareum* melletti templom kétségkívül rendelkezett.

Az általunk elsőként vizsgált fond az Alsóausztriai Tartományi Levéltárban található (*Niederösterreichisches Landesarchiv; Pfarinventare und Fassionen, 289. St. Barbara*). Ebben a legkorábbi értékelhető anyag 1808-ból származik. Van ugyan egy fél oldalnyi gótbetűs lista 1781-ből Jacob Aron neve alatti iratcsomóban, ám sajnálatosan ez oly sommásan és pontatlanul utal egy-egy könyv hozzávetőleges jellegére, hogy alkalmatlan a cirill liturgikus könyvanyag azonosítására. Az érdeklődésünkre joggal számot tartó anyag az iratcsomón belül *Inventarien 1825-35*. [sic!] címet visel, és ebbe került az 1808-ból származó vagyonleltár! Valószínűleg ez is egyik oka lehet annak, hogy a kutatás figyelmét elkerülte. A gondosan paginált négyoldalas leltár 2. oldalán található az alábbi jegyzék:

Ex Libris et quidem Ruthenici

1. Liber quat. Evangelistarum in folio,	1
2. Triodion seu Officium quadragesimale	1
3. Pentecostarion, seu Officium Paschale utq. Pentecosten	1
4. Irmologion seu octo tonorum in folio	1
5. Irmologion seu liber cantus cum notis	1
6. Euchologion seu Rituale in 4 ^{to}	1
7. Horologium in 8 ^{to}	1
8. Liturgikon, seu Missale, in folio	2

9. <i>Phyllada Evangeliorum Passionis Dni [=Domini] fol[io]</i>	1
10. <i>Psalterium in 8to</i>	1
11. <i>Menca seu divinum officium pro quolibet die Separatim pro toto anno continent, in folio</i>	12
12. <i>Epistolarium</i>	1

Ezután következik hasonló alapossággal a román könyvek jegyzéke: „*Ex libris Valachorum*”, amely nyolc tételből áll. Témánk szempontjából itt mellőzzük, noha cirill könyvvezetési értéke miatt másutt, készülő bővebb tanulmányunkban részletesen be fogjuk mutatni.

Kétmon nem férhet hozzá, hogy a jegyzéket hozzáértő személy készítette. Valóban: az alábbi *Joannes Olsavszky Graec. Cath. Parochus*, egyéb feltüntetett címei mellett munkái a kanonok. Jóllehet nem tudjuk meg belőle azt, hogy a könyveket mikor és hol adták ki – a méretüket is csak egyes tételeknél jelzi a leltár – alapossága mégis túlmutat azon a jegyzéken, amit *Habina Lukácsal* kapcsolatban az egri levéltári anyagokból fentebb idéztünk. A leírásokból megállapítható a könyvek eredeti címe és liturgiát rendelgetése – egyértelműen jelezve! – ezért okunk van feltételezni, hogy a 18. század utolsó harmadában is hasonló volt a templom könyvellátottsága. Ez pedig mind a liturgia végzéséhez, mind a papnövendékek bizánci szertartásban való jártasságának elsajátításához elegendő, bár korántsem ideális készlet. Nem volt ennél több könyv például a korabeli hajdúdorogi templomban sem! Noha esperesi kerület székhelye volt.

Egy későbbi leltár az 1847-ből származó iratcsomóban is akad; ez valamilyen okból a templom 1838-as könyvleltárát közli, a változások feltüntetésével (Az iratcsomó ezek szerint megbolygatták, noha nincs olyan szakirodalmi adat, amely szerint bárki kutatási célból használta volna). Minthogy ez túlmutat az itt tárgyalt korszakon, itt nem idézzük. A könyvállomány ekkor sem tért el lényegesen az 1808-as állapotoktól; a leírások hasonló jellegűek.

Noha témánk szempontjából egészen késői, de meg kell említenünk a legutolsó könyvleltárt az általunk jelzett fondban; 1875-ből való, ez immár nem latin, hanem német nyelvű szöveg. Igen alapos; másfél oldalas bevezetőben a parókia történetével foglalkozik, majd a parókusok, ezt követően a káplánok felsorolása következik, működésük idejével és 4-5 soros jellemzéssel (miért került oda, illetve el, stb.). Ezután a patronátus joga (tehát a világi felügyelet), majd a *jurisdictio* következik (mikor, kikre terjedt ki, és ki volt az egyházi főhatóság). Az impozáns jegyzék 15. lap versojától a 18. lap rectojáig terjed a könyvek leírása, szokatlanul szakszerűen. Feltünteti a teljes címleírást, bár latin betűkkel, de a kiadás helyét és évét is, és mindhez nyolc-tíz soros annotációt fűz. A szokatlan szakszerűség oka: *Julian Pelesz* műve ez a leltár, annak a *Pelesznek* a tollából került ki, aki ekkor nemcsak a *Sancta Barbara* parókusa és lemerbergi kanonok volt, hanem a mindmáig legalaposabb és terjedelmével is lenyűgöző monográfia szerzője: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom.* (=PELESZ 1878-1881.) Neki köszönhető tehát a könyvanyag igazán szakszerű felmérése.

Noha ez utóbbi jegyzékkel azért sem itt foglalkozunk, mert szinte száz évvel későbbi, mint a tárgyalt korszakunk, azt bizton állíthatjuk: szép számmal szerepelnek benne pocsájevi és lemerbergi kiadványok a 18. századból. Ezeknek egy része már Joann Olsavszky parókus idejében, sőt az intézmény alapításakor is megvolt. Tehát nem a bécsi nyomdák (Kurböck) látták el könyvekkel a *Barbareumot*, már csak azért sem, mert az 1773-as bécsi püspöki szinóduson felsorolt liturgikus köny-

vek jó részét a bécsi nyomdák (Kurzböck) ki sem adták. A bécsi szerzőkönyvállomány alapvetően a keleti szláv területen működő nyomdák termékeiből származik, ami fényesen bizonyítja, hogy a legszigorúbb bizánci teológiai követelményeket is kielégítő liturgikus anyagok álltak a Bécsben tanuló papnövendékek rendelkezésére templomi célokból. Pocsájev unitus, azaz görög katolikus nyomdatermékeit latentsztleiten használó papnövendékekről így teljességgel lehetetlen azt állítani, hogy nem volt lehetőségük a saját keleti szertatásuk megismerésére a nagy római katolikus tengerben! Csakis a szüklátóköri feltételekhez vezethet ilyen megállapításokra, higgadt és tárgyilagos gondolkodás semmi esetre nem.

Ezzel elesik az az érvelés, hogy a nyugati teológiákon nevelkedett ifjak nem ismerhették meg saját liturgiájukat. Vonatkozik ez Egerre is: az általunk feltárt levéltári források szerint körülbelül olyan színvonalon állott az egri szerzőkönyvállomány, mint a Barbareumban, ezért sem Egerben, sem Bécsben nem nélkülözték az alumnusok a bizánci liturgia legalapvetőbb ismereteinek és a rendszeres papi szolgálat elsajátításának feltételeit. Sőt, gróf Eszterházy püspöknek, vagy Mária Terézia királynőnek jobb lehetőségei voltak a könyvbeszerzésre akár vásárlással, akár konfiskálással, akár egyéb módon, mint maguknak a szegény sorsú ruszin párokiáknak! Annál inkább nélkülözték az otthon maradtak azt a műveltséget, amely Pásztélyi János formai bravúrról tanúskodó, egyszersmind patrióta szívvel moralizáló költészetének, vagy Lutskay Mihály nyelvbölcseletének, vagy Dohovics Bazil elmaradott, de nagy erudícióval művelt csillagászati munkáinak megértéséhez kellett. A Magyar Korona országainak szellemi központjainak tehát – minthogy Bécs bizonyos értelemben a magyarországi szellemi élet központja is ekkor – jótékony hatása volt a retardált kárpátaljai ruszin mikrokultúrkör felsőbb értelmiségi rétegének fejlesztésére, nemcsak az európai műveltség átadása terén, hanem – és legalább ennyire – az etnikai identitástudatot kiművelő és ápoló klerikus intelligencia képzésével. Ehhez mind az anyagi, mind a szellemi eszközök rendelkezésre álltak, amit a jelen tanulmány keretei közt a bécsi könyvállomány példájával is bizonyítottunk. Bár a kérdéskör teljes feldolgozása monografikus terjedelmű (a szerzőnek munkája sajtó alatt van), azt itt és most leszögezhetjük, hogy a bizánci rütmus ruszin kultúra számos ponton erősebben kötődik a Kárpát-medence kulturális szférájához, mint a nyelvi rokonság okán a keleti szláv területekhez, amelyeknek a kulturális fejlődése más irányban és más tényezők hatása alatt fejlődött.

Idősebb irodalom:

- EFKI – Egri Főegyházmegyei Levéltár;
 NID DE FÖRREICHISCHES LANDESARCHIV – Alsóausztriai Tartományi Levéltár
 IJK – Tudalomtörténeti Közlemények
 MKK – Magyar Könyvszemle
 ANTALÓCZI Lajos: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár története*. Eger, 1989. 42–55.
 ANTALÓCZI Lajos (szerk.): *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv*. Eger, 1993.
 ANTALÓCZI Lajos (szerk.): *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv*. Eger, 1995. (Az Eszterházy Károly Tanárk. Főisk. és az Egri Főegyházm. Könyvt. füz. 1.)
 ANTALÓCZI Lajos: *Eszterházy Károly egri könyvtára*. In: HERMANN István (szerk.): *Tudományos konferencia a pápai nagytemplom felszentelésének 200. évfordulójára*. Pápa, 1995. 43–52.
 ANTALÓCZI Lajos: *Eszterházy Károly üzenete – az őrzők számadása*. In: 1995. 35–42.
 ANTALÓCZI Lajos: *Identitás és európaiság emlékei Egerben*. *Hevesi Napló*, 6. (1996) 3. 9–12.
 BALINT István János (szerk.): *Boldog Várud*. Bp. 1992.
 BENDÁSZ: Mspt. – BENDÁSZ István kéziratban maradt adatgyűjtése a Munkácsi Püspöki Levéltár 1739, 1740, 1749, 1775, 1784, 1791, 1792. és 1806. évi kéziratot schematizmus anyaga alapján. Itt

- fejezzük ki köszönetünket főtisztelendő Bendász Dániel görög katolikus lelkésznek, amiért a hagyaték örökösének a kutatási lehetőséget a szerzőnek Nagyszőlősen messzemenően biztosította, sőt különleges vendégszeretetről tett tanúságot.
 BITSKEY István: *Androvics Miklós egri kanonok könyvtára 1777-ben*. MKSz 90. (1974) 3–4. 325–332.
 BITSKEY István: *Janzenizmus és ortodoxia. Az egri püspöki könyvtár anyaga a felvilágosodás korában*. MKSz, 98. (1982) 1. 60–67.
 BITSKEY István: *Giansenismo ed ortodossia. Il materiale italiano della biblioteca vescovile di Eger nell'epoca dell'illuminismo*. In: KÖPECZI, Béla – SÁRKÓZI, Péter (ed.): *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*. Bp. 1982. 225–234.
 BITSKEY István: *Püspökök, írók, könyvtárak. (Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban.)* Eger, 1997. (Studia Agriensia, 16.)
 BONKALÓ Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs, 1935. 16–38.
 BONKALÓ Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Bp. é. n. [1940.]
 BONKALÓ Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel-Budapest, [1996.]² Sajtó alá rend. jegyz. és utószó: SALGA Attila.
 BOR Kálmán: *Elfeledett nagyszombati cirill betűs nyomtatvány 1724-ből*. MKSz 111. (1995) 319–322.
 BOSÁK Nándor: *Eszterházy Károly egri püspök és a görög katolikusok*. Licencia dolgozat. Kézirat, Eger, 1979. (Az Egri Hittudományi Főiskola levéltára.)
 BOZSIK Pál: *Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig*. 1910.
 DEZSŐ László: *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai*. Bp. 1989. (Nyelvtudományi Ertekezések 128.)
 FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I–II*. Bp. 1899–1902.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Adalékok az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványainak provenienciáinak kérdéséhez*. MKSz 108. (1992) 2. 169–173.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Habina Lukács, a görög katolikusok egri tanára. Hevesi Napló*, 2. (1992a) 3. 23–24. (Hozzászólásként elhangzott: „Az egyház és a barokk kor Egerben” c. konferencián, Eger, 1992. július 18-án.)
 FÖLDVÁRI Sándor: *Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet*. In: UDVARI István [szerk.]: *Hodinka Antal Emlékkönyv*. Nyiregyháza, 1993. 295–303.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványainak helytörténeti vonatkozásai*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series, t. XXI. Sectio Slavica, 1993a. 63–74.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Eger szerepe a kárpátaljai görög katolikus kultúrában*. In: BÁRDOS István – BEKE Margit [szerk.]: *Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján. A nemzetközi történetészkonferencia előadásai*. Esztergom, 1994. 297–308.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Egy, a Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban őrzött szerb kéziratot Oktoich provenienciája*. In: H. TÓTH Imre [szerk.]: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szeged: JATE Szláv Tanszéke, 1995. 71–76.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Habina Lukács egri szláv könyvhagyatékáról*. MKSz 112. (1996) 3. 385–391.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Eger szerepe a ruszin papképzésben*. In: UDVARI István [Ed.], *Tanulmányok az ukrán és ruszin filológia köréből*. Nyiregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 1997. 203–212. (Studia Ucrainica et Rusinica Nyiregyháziensia, 5.)
 FÖLDVÁRI Sándor: *Bozsicskóvics Bazil, az első kőrosi (krizsevci) szerb görög katolikus püspök*. *Vigilia*, 63. (1998) 4. 257–261.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Jernej Kopitar és a bécsi szlavisztika szerepe a ruszin filológia születésében*. In: DR. CSELÉNYI István Gábor [Ed.], *A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1998. évi tudományos ülésének előadás-összefoglalói*. Nyiregyháza, 1998a. 113–114.
 FÖLDVÁRI Sándor – OJTOZI Eszter, *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványai*. Debrecen, 1992.
 GEROVSKIJ, Georgij: *Podkarpatská Rus'*. Praha, 1933. (= Československá Vlastivěda, IV. Jazyk.)
 GYENIS András: *A nagyszombati egyetem nyomdaja és az únió*. Bp. 1942.
 HODINKA Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Bp. 1909.
 HODINKA Antal: *Papnövendékeink Nagyszombatban 1722-től 1760-ig*. *Зоря-Напль*, 1. (1941) 2. 21.
 KANDRA Kabos *Jegyzetei*. Esterházy Károlyról írni tervezett monográfiájának előmunkálatai-ként kéziratban maradtak. Jelenleg az Egri Főegyházmegyei Könyvtár birtokában, rendezés alatt. *Néhai dr. Antalóczi Lajos* igazgató szívességéből kutathattam, akire mai is hálával gondolok.
 KIRÁLY Péter: *Die slawische Mundarten in Ungarn und die ungarländischen Druckwerke in slawischen Sprachen*. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 19. (1973) 1–4. 148–164.
 KIRÁLY, Péter: *Die ruthenische Buchverlag in Ungarn und die Universitätsdruckerei von Ofen*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis De Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica, 21. (1981) 14–15.

- KISS Jenő-SZÜTS László [szerk.]: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Bp. 1991. (A Magyar Nyelvészek V. Nemzetközi Kongresszusának előadásai.)
- LACKO, Michael: *Unio Užhorodiensis Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*. Romae, 1955., Uo. 1965².
- LÓKÓS István: *Alexovics Vazul Verseghyről és a Martinovics-perről*. ItK, 72. 1968. 2. 213-218.
- LÓKÓS István: *Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai*. In: SZAUDER-TARNAI [szerk.], *Irodalom és felvilágosodás*. Bp. 1974. 873-900.
- MAGOCSEI, Paul R[obert]: *An Historiographical Guide To Subcarpathian Rus'*. Austrian History Yearbook, IX-X. (1973-74) Klny: Cambridge, Massachusetts, 1974. (Harvard Ukrainian Research Institute, Harvard Univ., Offprint Series No. 1.)
- MAGOCSEY, Paul Robert: *The Language Question Among The Subcarpathian Rusyns*. Fairview, 1987².
- MAURER, Joseph: *Kardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn*. Innsbruck, 1887.
- MIHÁLYFI Ákos: *A papnevelés története és elmélete*. Bp. 1896. I-II.
- PELESZ, Julian: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*. Bd. I-II. Würzburg-Wien, 1878-1881.
- PLÖCHL, Willibald M[aria]: *St. Barbara zu Wien. Die Geschichte der griechisch-katholische Kirche und Zentralpfarre St. Barbara*. Bd. I-II. Wien, 1975.
- SZTRIPSZKY Híador: *A hazai rutének legrégebbi nyomtatványai*. MKSz 19. (1911) 2. 117-131., 3. 243-261.
- TICHÝ, František: *Josef Dobrovský a Podkarpatská Rus*. In: *Josef Dobrovský. Sborník statí*. Praha, 1929. 332-343.
- UDVARI István: *Adalékok a XVIII. századi kárpátukrán írásbeliséghez. XVIII. századi cirillbetűs kéziratok Szabolcsban*. In: KUNT ERNŐ-SZABADFALVY József-VIGA Gyula [szerk.]: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984. 135-146.
- UDVARI István: *Ruszin (kárpátukrán) írásbeliség a XVIII. században*. Bp. 1995.
- VAJDA György Mihály: *Keletre nyílik Bécs kapuja*. Bp. 1994.
- ZSÁTKOVICS Kálmán: *Az egri befolyás és az ellene vívott harcz a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Századok 15. (1884) 680-696., 766-786., 839-877.*
- ZSÁTKOVICS [Kálmán] György: *Munkács egyházmegyei ifjak az egri papnevelésében. Görög Katolikus Szemle, 1910. október 23. 319-320.*
- ГАДЖЕГА, Василий: *Михайл Лучкай. Життєнісь і твори*. Ужгород, 1929.
- ГЕРОВСКИЙ, Георгий Юревич: *Русский язык в церковнославянской грамматике Михайла Попа-Лучкая*. In: *Карпаторусский Сборник*, Ужгород, 1930. 253-318.
- ГОРДИНСЬКИЙ, Ярослав: *Основанье гр-кат. церкви в княжестві Лукки в Італіі*. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, 125. (1918) 62-93.
- ДАНІАЮК, Дмитро: *Міхайло Лучкай – Патріарх закарпатської історіографії*. Ужгород, 1995.
- ДУЛИШКОВИЧ, Іоанн: *Исторические черты угро-русских*. I-III. Унгвар [sic!], 1872-1877.
- КИРАЙ, Петер: *О переходном восточно-словацко-карпаторусском диалекте в Венгрии*. Славянская филология, 3. (1958) 163-174.
- КИРАЙ, Петер: *Русинские издания Трнавской университетской типографии*. In: PÉTER Mihály (ed.): *Russica. In teteoriam E. Valeczky*. Bp. 1983. 41-48.
- LUTSKAY, Michael: *Церковныя бесіды на всі неділі рока*. Budae, 1831.
- ЛІЗАНЕЦ, Петро: *Основна література про Лучкай*. In: ЛУЧКАЙ, 1989. 35-39.
- ЛУКАЙ, Михайло: *Грамматика слов'яно-руська*. Київ, 1989.
- МЕДВЕ, Зольган: *Роль языка в процессе становления нации подкарпатских русинов*. In: GADÁNYI Károly [szerk.]: *Nemzetközi Szlavisztikai Napok*. Szombathely, 1998. 334-344.
- МИКИТАСЬ, Василь: *Галузка могутного дерева. Літературний нарис*. Ужгород, 1971.
- НЕДЗЕЛЬСКИЙ, Евгений: *Очерк карпаторусской литературы*. Ужгород, 1932.
- ПАНЬКЕВИЧ, Іван: *Хто був Іван Бережанін – Михайло Лучкай чи Іван Фогорошии? Науковий Збірник Товариства Просвіта*. 7-8. (1931) 168-188.
- ПЕТРОВ, Алексей Леонидович: *Материялы для истории Угорской Руси*. Том 5. Санкт-Петербург, 1908. 103-105.
- ПОГОРЕЛОВ, Валерий: *Литературная деятельность Михайла Лучкая, карпаторусского писателя нач. XIX века*. In: ЕГО ЖЕ: *Карпаторусские этюды*. Bratislava, 1939. 5-56.
- ПОЛЯНСКИЙ, Петр: *Церковь и приход Св-ю Варвары в Вене*. Львов, 1881.
- СВЕНЦИЦКИЙ, Иларион: *Материалы по истории Карпатской Руси*. II. Львов, 1910.
- СТРИНСЬКИЙ, Ядор: *Початки друкарства на Подкарпатю*. *Зоря-Найна*, 2. 1942. 3-4. 261-280.
- ФЕЛЬДМАРИ, Шандор: *Старопечатные книги кирилловского и глаголического шрифтов Эгерской архиепископской библиотеки*. Slavica; Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis De Ludovico Kossuth Nominatae, 27. (1995) 83-96.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

XLII. évfolyam

2007. május

2. szám

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA NYÍREGYHÁZA MEGYEI JOGÚ VÁROS TÁMOGATÁSÁVAL

SZERKESZTŐSÉG:

NÉMETH PÉTER
főszerkesztő

MARIK SÁNDOR
főszerkesztő-
helyettes

FÁBIÁN GERGELY
társadalom

KARÁDI ZSOLT
művészet

NAGY FERENC
tudomány

ERDÉLYI TAMÁS
tervező
szerkesztő

E SZÁMUNK SZERZŐI:

ALMÁSY SÁNDOR ifj. PhD-hallgató, Uzsgorod (Ungvár)
BARKÓCZY LÁSZLÓ főiskolai adjunktus, Kaposvár
FEKETE ANTAL újságíró, Nyíregyháza
FÖLDVÁRI SÁNDOR egyetemi adjunktus, Debrecen-Pécel
FÜLÖP LÁSZLÓ főiskolai tanár, Kaposvár
GALAMBOS SÁNDOR levéltáros, Nyíregyháza
LÁSZLÓ GÉZÁNÉ könyvtáros, Nyíregyháza
LENTI ISTVÁN főiskolai tanár, Nyíregyháza
MÁRIÁS JÓZSEF újságíró, Nyíregyháza-Szatmárnémeti
MARIK SÁNDOR újságíró, Nyíregyháza
NÉMETH PÉTER c. múzeumigazgató, Nyíregyháza
PÉNZES SZABOLCS PhD-hallgató, Budapest-Kisvárdá
SALLAI JÓZSEF főiskolai tanár, Nyíregyháza
SIPOS LÁSZLÓ főúgyész-helyettes, Nyíregyháza
TERDIK SZILVESZTER PhD-hallgató, Budapest
C. TÓTH NORBERT tudományos munkatárs, Magyar
Országos Levéltár, Bp.

A címlapon Csegöld középkori temploma

akinek életműve, a ruszin irodalmi nyelv kimunkálása felé mutató prédikációk gyűjteménye, a nemzeti öntudat szolgálatába állított történetírása, nyelvölcselete korának szintjén álló filológiai teljesítmény. A Lutszkay filológiai tárgyalt korszakunk legkiműveltebb részének tekinthető a kárpátisztikában, így itt mellőzzük az életmű megoly vázlatos bemutatását is (A Lutszkay-irodalom eddigi legbővebb, noha nem teljes bibliográfiája: ЛІСАВЕЦЬ 1989, 35–39).

Kérdés: milyen lehetőségei voltak a Bécsben tanuló ruszin papnövendékeknek, hogy megismerjék saját liturgiájukat? Ha a bécsi lehetőségek nem nagyobbak, mint mondjuk Egerben vagy akár Nagyszombatban, akkor át kell értékelnünk az utóbbi teológiák szerepét, és pedig az eddiginél is pozitívabb irányban. Tény, hogy Bécs a ruszin filológia megszületését, a legmagasabban képzett ruszin intelligencia kiforrását segítette elő – és éppen a Bécsben tanult személyiségek tettek a legtöbbet azért, hogy népük vallását és főként kultúráját, nyelvét műveljék (FÖLDVÁRI 1998a). Ha ez így van, akkor durva szimplifikáció azt állítani, hogy akik a római katolikus teológiákra mentek, azok valamiféle renegáttá váltak. Sőt, épp az ellenkezője történt. Előre bocsátva eredményeinket: Bécs sem volt sokkal jobban ellátva a keleti rítusú szerkönyvekkel, mint például Eger, vagy másként szólva: Egernek sem volt szegényesebb a szerkönyvállománya, mint magának a Barbareum kápolnájának! Mindkét helyről a ruszin klérus vezető rétege került ki, amint az említett Pásztélyi János Egerből vagy Lutszkay Mihály Bécsből, és mások, akik mindannyian a bizánci rítusú ruszin vallási és nyelvi identitás őrzői és ápolói voltak.

Mint ismeretes, Mária Terézia éppen a birodalom bizánci rítusú papnövendékei számára hozta létre a Barbareumot, ezért joggal várhatnánk, hogy ott garmadával álltak a cirill szerkönyvek, a bizánci liturgia tanulására. Nem így történt. Bár nem oda kerültek például a HODINKA által említett orosz kereskedőktől elkobzott könyvek, vagy a kereskedők számára hozott tilalom után a csempészés következtében nyilván további elkobzott könyvanyag sem, legalábbis nem egészükben – ennek ellenére az alapvető liturgikus készlettel, a legszükségesebb szerkönyvekkel a Barbareum melletti templom kétségkívül rendelkezett.

Az általunk elsőként vizsgált fond az Alsóausztriai Tartományi Levéltárban található (*Niederösterreichisches Landesarchiv; Pfarinventare und Fassionen*, 289. St. Barbara). Ebben a legkorábbi értékelhető anyag 1808-ból származik. Van ugyan egy fél oldalnyi gótbetűs lista 1781-ből Jacob Aron neve alatti iratcsomóban, ám nyilvánvalóan ez oly sommásan és pontatlanul utal egy-egy könyv hozzávetőleges jellegére, hogy alkalmatlan a cirill liturgikus könyvanyag azonosítására. Az érdeklődésünkre joggal számot tartó anyag az iratcsomón belül *Inventarien 1825-35*. [sic!] címet visel, és ebbe került az 1808-ból származó vagyonelejtár! Valószínűleg ez is egyik oka lehet annak, hogy a kutatás figyelmét elkerülte. A gondosan paginált négyoldalas leltár 2. oldalán található az alábbi jegyzék:

Ex Libris et quidem Ruthenici

1. Liber quat. Evangelistarum in folio,	1
2. Triodion seu Officium quadragesimale	1
3. Pentecostarion, seu Officium Paschale utq. Pentecosten	1
4. Irmologion seu octo tonorum in folio	1
5. Irmologion seu liber cantus cum notis	1
6. Euchologion seu Rituale in 4 ^{to}	1
7. Horologium in 8 ^{to}	1
8. Liturgikon, seu Missale, in folio	2

9. Phyllada Evangeliorum Passionis Dni [=Domini] fol[io]	1
10. Psalterium in 8 ^{to}	1
11. Menea seu divinum officium pro quolibet die Separatim pro toto anno continent, in folio	12
12. Epistolarium	1

Ezután következik hasonló alapossággal a román könyvek jegyzéke: „*Ex libris Valachicis*”, amely nyolc tételből áll. Témánk szempontjából itt mellőzzük, noha cirill könyvészeti értéke miatt másutt, készülő bővebb tanulmányunkban részletesen be fogjuk mutatni.

Kétség sem férhet hozzá, hogy a jegyzéket hozzáértő személy készítette. Valóban: az aláíró *Joannes Olsavszky Graec. Cath. Parochus*, egyéb feltüntetett címei mellett munkácsi kanonok. Jóllehet nem tudjuk meg belőle azt, hogy a könyveket mikor és hol adták ki – a méretüket is csak egyes tételeknél jelzi a leltár – alapossága mégis túlmutat azon a jegyzéken, amit *Habina Lukácsal* kapcsolatban az egri levéltári anyagokból fentebb idéztünk. A leírásokból megállapítható a könyvek eredeti címe és liturgiai rendeltetése – egyértelműen jelezve! – ezért okunk van feltételezni, hogy a 18. század utolsó harmadában is hasonló volt a templom könyvellátottsága. Ez pedig mind a liturgia végzéséhez, mind a papnövendékek bizánci szertartásban való jártasságának elsajátításához elegendő, bár korántsem ideális készlet. Nem volt ennél több könyv például a korabeli hajdúdorogi templomban sem! Noha esperesi kerület székhelye volt.

Egy későbbi leltár az 1847-ből származó iratcsomóban is akad; ez valamilyen okból a templom 1838-as könyvleltárát közli, a változások feltüntetésével (Az iratcsomót ezek szerint megbolygatták, noha nincs olyan szakirodalmi adat, amely szerint bárki kutatási célból használta volna). Minthogy ez túlmutat az itt tárgyalt korszakon, itt nem idézzük. A könyvállomány ekkor sem tért el lényegesen az 1808-as állapotoktól; a leírások hasonló jellegűek.

Noha témánk szempontjából egészen késői, de meg kell említenünk a legutolsó könyvleltárat az általunk jelzett fondban; 1875-ből való, ez immár nem latin, hanem német nyelvű szöveg. Igen alapos; másfél oldalas bevezetőben a parókia történetével foglalkozik, majd a parókusok, ezt követően a káplánok felsorolása következik, működésük idejével és 4-5 soros jellemzéssel (miért került oda, illetve el, stb.). Ezután a patronátus joga (tehát a világi felügyelet), majd a jurisdiction következik (mikor, kikre terjedt ki, és ki volt az egyházi főhatóság). Az impozáns jegyzék 15. lap versojától a 18. lap rectojáig terjed a könyvek leírása, szokatlanul szakszerűen. Feltünteti a teljes címeírást, bár latin betűkkel, de a kiadás helyét és évét is, és mindhez nyolc-tíz soros annotációt fűz. A szokatlan szakszerűség oka: *Julian Pelesz* műve ez a leltár, annak a *Pelesznek* a tollából került ki, aki ekkor nemcsak a Sancta Barbara parókusa és lembergi kanonok volt, hanem a mindmáig legalaposabb és terjedelmével is lenyűgöző monográfia szerzője: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom.* (=PELESZ 1878-1881.) Neki köszönhető tehát a könyvanyag igazán szakszerű felmérése.

Noha ez utóbbi jegyzékkel azért sem itt foglalkozunk, mert szinte száz évvel későbbi, mint a tárgyalt korszakunk, azt bizton állíthatjuk: szép számmal szerepelnek benne pocsájevi és lembergi kiadványok a 18. századból. Ezeknek egy része már Joann Olsavszky parókus idejében, sőt az intézmény alapításakor is megvolt. Tehát nem a bécsi nyomdák (Kurböck) látták el könyvekkel a Barbareumot, már csak azért nem, mert az 1773-as bécsi püspöki szinóduson felsorolt liturgikus köny-

vek jó részét a bécsi nyomdák (Kurböck) ki sem adták. A bécsi szerkönyvállomány is alapvetően a keleti szláv területen működő nyomdák termékeiből származik, ami fényesen bizonyítja, hogy a legszigorúbb bizánci teológiai követelményeket is kielégítő liturgikus anyagok álltak a Bécsben tanuló papnövendékek rendelkezésére templomi célokból. Pocsájev unitus, azaz görög katolikus nyomdatermékeit istentiszteleten használó papnövendékekről így teljességgel lehetetlen azt állítani, hogy nem volt lehetőségük a saját keleti szertatásuk megismerésére a nagy római katolikus tengerben! Csakis a szűklátókörű féltékenység vezethet ilyen megállapításokra, higgadt és tárgyilagos gondolkodás semmi esetre sem.

Ezzel elesik az az érvelés, hogy a nyugati teológiákon nevelkedett ifjak nem ismerhették meg saját liturgiájukat. Vonatkozik ez Egerre is: az általunk feltárt levéltári források szerint körülbelül olyan színvonalon állott az egri szerkönyvállomány, mint a Barbareumban, ezért sem Egerben, sem Bécsben nem nélkülözték az alumnusok a bizánci liturgia legalapvetőbb ismereteinek és a rendszeres papi szolgálat elsajátításának feltételeit. Sőt, gróf Eszterházy püspöknek, vagy Mária Terézia királynőnek jobb lehetőségei voltak a könyvbeszerzésre akár vásárlással, akár konfiskálással, akár egyéb módon, mint maguknak a szegény sorsú ruszin parókiáknak! Annál inkább nélkülözték az otthon maradtak azt a műveltséget, amely *Pásztélyi János* formái bravúrról tanúskodó, egyszersmind patrióta szívvél moralizáló költészetének, vagy *Lutskay Mihály* nyelvbölcséletének, vagy *Dohovics Bazil* elmaradott, de nagy erudícióval művelt csillagászati munkáinak megértéséhez kellett. A Magyar Korona országainak szellemi központjainak tehát – minthogy Bécs bizonyos értelemben a magyarországi szellemi élet központja is ekkor – jótékony hatása volt a retardált kárpátaljai ruszin mikrokultúrkör felsőbb értelmiségi rétegének fejlesztésére, nemcsak az európai műveltség átadása terén, hanem – és legalább ennyire – az etnikai identitástudatot kiművelő és ápoló klerikus intelligencia képzésével. Ehhez mind az anyagi, mind a szellemi eszközök rendelkezésre álltak, amit a jelen tanulmány keretei közt a bécsi könyvállomány példájával is bizonyítottunk. Bár a kérdéskör teljes feldolgozása monografikus terjedelmű (a szerzőnek munkája sajtó alatt van), azt itt és most leszögezhetjük, hogy a bizánci rítusú ruszin kultúra számos ponton erősebben kötődik a Kárpát-medence kulturális szférájához, mint a nyelvi rokonság okán a keleti szláv területekhez, amelyeknek a kulturális fejlődése más irányban és más tényezők hatása alatt fejlődött.

Idézett irodalom:

- EFL – Egri Főegyházmegyei Levéltár;
 NIEDERÖSTERREICHISCHES LANDESARCHIV – Alsóausztriai Tartományi Levéltár
 ItK – Irodalomtörténeti Közlemények
 MKsz – Magyar Könyvszemle
 ANTALÓCZI Lajos: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár története*. Eger, 1989. 42–55.
 ANTALÓCZI Lajos (szerk.): *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv*. Eger, 1993.
 ANTALÓCZI Lajos (szerk.): *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv*. Eger, 1995. (Az Eszterházy Károly Tanárk. Főisk. és az Egri Főegyház. Könyvt. füz. 1.)
 ANTALÓCZI Lajos: *Eszterházy Károly egri könyvtára*. In: HERMANN István (szerk.): *Tudományos konferencia a pápai nagytemplom felszentelésének 200. évfordulójára*. Pápa, 1995. 43–52.
 ANTALÓCZI Lajos: *Eszterházy Károly üzenete – az őrzők számadása*. In: 1995. 35–42.
 ANTALÓCZI Lajos: *Identitás és európaiság emlékei Egerben*. *Hevesi Napló*, 6. (1996) 3. 9–12.
 BALINT István János [szerk.]: *Boldog Várad*. Bp. 1992.
 BENDÁSZ: *Mspt.* – BENDÁSZ István kéziratban maradt adatgyűjtése a Munkácsi Püspöki Levéltár 1739, 1740, 1749, 1775, 1784, 1791, 1792. és 1806. évi kéziratosschematizmus anyaga alapján. Itt

- fejezzék ki közönetünket főtisztelendő Bendász Dániel görög katolikus lelkésznek, amiért a hagyatéka örökösének a kutatási lehetőséget a szerzőnek Nagyszőlősen messzemenően biztosította, sőt különlegesen vendégszeretetről tett tanúságot.
- BITSKEY István: *Andronicus Miklós egri kanonok könyvtára 1777-ben*. MKSz 90. (1974) 3–4. 325–332.
 BITSKEY István: *Janzenizmus és ortodoxia. Az egri püspöki könyvtár anyaga a felvilágosodás korában*. MKSz, 98. (1982) 1. 60–67.
 BITSKEY István: *Giansenismo ed ortodossia. Il materiale italiano della biblioteca vescovile di Eger nell'epoca dell'Illuminismo*. In: KÖPECSI, Béla — SÁRKÓZI, Péter (ed.): *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*. Bp. 1982. 225–234.
 BITSKEY István: *Püspökök, trók, könyvtárak. (Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban.)* Eger, 1997. (Studia Agriensia, 16.)
 BONKALÓ Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs, 1935. 16–38.
 BONKALÓ Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Bp. é. n. [1940.]
 BONKALÓ Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel-Budapest, [1996.]² Sajtó alá rend. jegyz. és utószó: SALGA Attila.
 BOR Kálmán: *Elfeledett nagyszombati cirill betűs nyomtatvány 1724-ből*. MKSz 111. (1995) 319–322.
 BOSÁK Nándor: *Eszterházy Károly egri püspök és a görög katolikusok*. Licencia dolgozat. Kézirat, Eger, 1979. (Az Egri Hitudományi Főiskola levéltára.)
 BOZSIK Pál: *Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig*. 1910.
 DEZSŐ László: *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai*. Bp. 1989. (Nyelvtudományi Értekezések 128.)
 FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I–II*. Bp. 1899–1902.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Adalékok az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványainak provenienciáinak kérdéséhez*. MKSz 108. (1992) 2. 169–173.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Habina Lukács, a görög katolikusok egri tanára*. *Hevesi Napló*, 2. (1992a) 3. 23–24. (Hozzászólásként elhangzott: „Az egyház és a barokk kor Egerben” c. konferencián, Eger, 1992. július 18-án.)
 FÖLDVÁRI Sándor: *Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet*. In: UDVARI István [szerk.]: *Hodinka Antal Emlékkönyv*. Nyíregyháza, 1993. 295–303.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványainak helytörténeti vonatkozásai*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series, t. XXI. Sectio Slavica, 1993a. 63–74.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Eger szerepe a kárpátaljai görög katolikus kultúrában*. In: BÁRDOS István – BEKE Margit [szerk.]: *Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján. A nemzetközi történetészkonferencia előadásai*. Esztergom, 1994. 297–308.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Egy, a Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban őrzött szerb kéziratosschematizmus provenienciája*. In: H. TÓTH Imre [szerk.]: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szeged: JATE Szláv Tanszéke, 1995. 71–76.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Habina Lukács egri szláv könyvhagyatékáról*. MKSz 112. (1996) 3. 385–391.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Eger szerepe a ruszin papképzésben*. In: UDVARI István [Ed.], *Tanulmányok az ukrán és ruszin filológia köréből*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 1997. 203–212. (Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 5.)
 FÖLDVÁRI Sándor: *Bozsicskóvics Bazil, az első kőrösi (krizsevci) szerb görög katolikus püspök*. *Vigilia*, 63. (1998) 4. 257–261.
 FÖLDVÁRI Sándor: *Jernej Kopitar és a bécsi szlavisztika szerepe a ruszin filológia születésében*. In: DR. CSELÉNYI István Gábor [Ed.], *A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1998. évi tudományos ülésének előadás-összefoglalói*. Nyíregyháza, 1998a. 113–114.
 FÖLDVÁRI Sándor - OJTOZI Eszter, *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványai*. Debrecen, 1992.
 GEROVSKIJ, Georgij: *Podkarpatská Rus'*. Praha, 1933. (= Československá Vlastivěda, IV. Jazyk.)
 GYENIS András: *A nagyszombati egyetem nyomdaja és az únió*. Bp. 1942.
 HODINKA Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Bp. 1909.
 HODINKA Antal: *Papnövendékeink Nagyszombatban 1722-től 1760-ig*. *Zora-Hajnal*, 1. (1941) 2. 21.
 KANDRA Kabos *Jegyzetei*. Esterházy Károlyról írni tervezett monográfiájának előmunkálatai-ként kéziratban maradtak. Jelenleg az Egri Főegyházmegyei Könyvtár birtokában, rendezés alatt. *Néhai dr. Antalóczi Lajos* igazgató szíveségéből kutathattam, atkire mai is hálával gondolok.
 KIRÁLY Péter: *Die slawische Mundarten in Ungarn und die ungarlandischen Druckwerke in slawischen Sprachen*. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungarica, 19. (1973) 1–4. 148–164.
 KIRÁLY Péter: *Die ruthenische Buchverlag in Ungarn und die Universitätsdruckerei von Ofen*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestensis De Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica, 21. (1981) 14–22.